

TER NAGEDACHTENIS

DR. JOHANNA JACOBA VAN DULLEMEN, 1890-1972

DOOR PROF. MR. JOHANNA C. HUDIG

OP 19 september 1972 is in het Havenziekenhuis te Rotterdam overleden dr. Johanna J. van Dullemen. Met haar is een markante vrouw heengegaan, die in het culturele en maatschappelijke leven in Rotterdam een belangrijke rol heeft gespeeld. Ze is geboren in 's-Hertogenbosch als dochter van notaris Lodewijk G. N. van Dullemen en Jikke Scheltema en heeft aldaar haar jeugd doorgebracht en de H.B.S. bezocht. Daarna studeerde zij Engelse taal en letterkunde in Groningen, Amsterdam en Oxford en promoveerde op 10 april 1924 te Amsterdam op een proefschrift, getiteld: 'Mrs. Gaskell, novelist and biographer', nu vermeld in de Encyclopaedia Britannica als een van de belangrijke bronnen voor de kennis van deze 19de eeuwse schrijfster met een grote sociale belangstelling.

In september 1917 reeds was mejuffrouw Van Dullemen benoemd tot lerares Engels aan het Erasmiaans Gymnasium te Rotterdam. Zij was daar de eerste vrouwelijke docent en al spoedig geaccepteerd door de collegae, die zich eerst hadden afgevraagd of een vrouw de orde in de hogere klassen wel zou kunnen bewaren, wat aardig meeviel. Met veel oudleerlingen van toen, die haar lessen zeer waardeerden, heeft zij tot haar dood het contact onderhouden. Zij introduceerde de muziek op het gymnasium en richtte een zangkoor op. Zelf had zij een mooie stem en was een der meest geliefde leerlingen van de beroemde altzangeres Pauline de Haan-Manifarges en een goede kracht in het Kralingsch Vrouwenkoor.

Op 1 januari 1926 verliet zij tijdelijk Rotterdam. Zij werd benoemd tot directrice van de Hogere Burgerschool voor Meisjes te Utrecht. Met voortvarendheid en ondanks veel tegenstand heeft zij van deze school een lyceum voor meisjes weten te maken, waarvan zij rector werd. Haar hart trok echter toch weer naar Rotterdam. Toen daar de functie van directrice van de H.B.S. voor meisjes aan de Mecklenburglaan vacant kwam, solliciteerde zij met

succes en keerde op 1 september 1935 naar Rotterdam terug in een nieuwe functie, welke functie zij tot haar pensionering in 1955 behield.

Gedurende bijna dertig jaar heeft zij zich gewijd aan het onderwijs voor meisjes. Zij deed meer dan het doceren van de Engelse taal en letterkunde: zij ijverde voor een zo volledig mogelijke vorming en ontplooiing van haar leerlingen. Zij liet hen kennis maken met belangrijke personen op het gebied van wetenschap en kunst en organiseerde excursies, ook naar het buitenland, toen daarvan op andere scholen nog geen sprake was. Zij bereidde hen voor op het maatschappelijk leven door een uitgebreide beroepskeuzevoorlichting en door het stimuleren van beroepsvorming na het verlaten der school.

Intellectuele ontwikkeling stond bij haar hoog aangeschreven; zij was een propagandiste van de 'éducation permanente' avant la lettre. Zelf liet zij geen gelegenheid voorbijgaan om haar kennis te verrijken en droeg deze aan anderen uit door lezingen en cursussen, o.a. voor de Volksuniversiteit, waarvan zij ook bestuurslid was.

Het onderwijs boeide haar zowel op beleidsniveau als in het directe contact met leerlingen. Door haar leiderscapaciteiten wist zij van de school een goed lopende machine te maken en door haar grote belangstelling voor mensen wist zij leerlingen en docenten ook in persoonlijke moeilijkheden te helpen en aan menige ouder een goede pedagogische raad te geven. Bij conflicten tussen docenten en leerlingen of tussen ouders en kinderen stond zij in principe achter de kinderen, zoals zij het op allerlei gebied steeds voor de 'underdog' heeft opgenomen.

Zij was een persoon uit één stuk en ging voor niemand opzij, als zij meende voor een rechtvaardige zaak te strijden. Geen wonder, dat zij het wel eens met ambtenaren ten stadhuize aan de stok had over schoolaangelegenheden en geen wonder ook, dat men haar onder de Duitse bezetter op een invloedrijke post niet duldde. Zij werd in het voorjaar van 1943 ontslagen, welk ontslag na een gerechtelijke procedure in een schorsing werd omgezet. De school aan de Mecklenburglaan was toen al door de Duitsers bezet, na eerst voor huisvesting van mariniers gevorderd te zijn. De leerlingen waren ondergebracht in o.a. de H.B.S. voor meisjes aan de Witte de Withstraat. Van de beide gecombineerde scholen was mejuffrouw Van Dullemen in 1942 directrice geworden. Zolang er

nog spoorwegverbindingen bestonden werkte ze na de schorsing aan het psychotechnisch adviesbureau van professor Van Lennep in Utrecht.

Na de oorlog kreeg zij van de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid de inspectie opgedragen van de uitzending van Nederlandse kinderen naar het buitenland. Zij was inmiddels na de bevrijding in haar functie van directrice van de H.B.S. voor meisjes hersteld, maar ving haar werkzaamheden eerst in 1947 weer aan. Zoals zoveel mensen na vijf jaar bezetting, had ook zij behoefte de vleugels wijd uit te slaan. Als inspectrice van de kinderuitzending heeft ze vele landen bereisd en internationale contacten gelegd, o.a. ging zij als Nederlandse afgevaardigde naar de World Health Conference in New York in 1946. Het was voor haar niet gemakkelijk weer binnen de schoolmuren terug te keren. Als ze niet de kans had gekregen het totaal uitgewoonde gebouw aan de Mecklenburglaan, dat na de Duitse bezetting ook nog noodziekenhuis is geweest, geheel nieuw in te richten en te moderniseren, zou ze het wellicht niet gedaan hebben. Ze heeft er voor moeten vechten, maar met succes. De 'Mecklenburglaan' is een juweel van een school geworden. Op democratische wijze betrok ze docenten en leerlingen bij de plannen, hoewel ze toch ook behoorlijk autoritair kon optreden, als ze overtuigd was het bij het rechte eind te hebben.

In 1955 bereikte zij de pensioengerechtigde leeftijd. Leerlingen, ouders en docenten bereidden haar een waardig afscheid, dat getuigde van dankbaarheid en respect. Het zelf gemaakte cabaret, met als thema de avonturen en de persoon van de directrice, stond op hoog peil.

Maar dit afscheid betekende geen afscheid van het beroepsleven. Deze vitale vrouw had al weer een andere werkkring gevonden. Gedurende zes jaar is zij nog executive officer geweest van de U.S. Educational Foundation in Nederland, belast met de uitvoering van het Fulbrightprogram (uitwisseling van leerkrachten en studenten tussen de Verenigde Staten en Nederland). Dit was een kolfje naar haar hand. Zij kende Amerika – had er een jaar gestudeerd aan de Columbia University in New York (een jaar studieverlof tijdens haar Utrechtse tijd) en veel gereisd. Het introduceren in Nederland van Amerikaanse hoogleraren, docenten aan middelbare scholen en studenten, voor hen geschikte posten en

huisvesting zoeken, onderlinge contacten in stand houden, deze taak was haar op het lijf geschreven. Haar kennis van het Nederlandse en Amerikaanse onderwijs en haar vele relaties in de onderwijswereld kwamen haar goed van pas. Dit nieuwe werk bracht ook reizen mee, wat ze graag deed. In Amerika maakte zij enige lezingentournees onder de auspiciën van het Netherlands Information Bureau. Ze hield van Amerika en heeft er vele vrienden gemaakt. Zoals ze in Amerika lezingen hield over Nederlandse literatuur en onderwijssystemen, zo hield zij in Nederland en andere Europese landen lezingen over het Amerikaanse onderwijs en Amerikaanse literatuur.

In 1958 werd zij met de Peter Stuyvesant Award onderscheiden wegens haar verdiensten voor het bevorderen van relaties tussen Amerika en Nederland.

Typerend voor haar is, dat zij in Nederland een onderscheiding (officier in de orde van Oranje-Nassau) eerst in 1956 kreeg en niet bij haar afscheid als directrice. Ze was blijkbaar een té lastig ambtenaar geweest. Eerst toen zij de eervolle benoeming bij het Fulbrightprogram kreeg, wilde men in Nederland niet achterblijven.

Het heeft haar gespeten, dat zij om gezondheidsredenen op 71-jarige leeftijd dit beroep moest opgeven. Ze bleef nog wel werkzaam in vele besturen en aanvaardde nog een gedeeltelijke dagtaak bij het Prinses Irene-Fonds, dat culturele evenementen in ziekenhuizen en bejaardencentra verzorgt. Altijd heeft ze een brede sociale belangstelling gehad. Naast haar beroepstaak was ze actief in het verenigingsleven. Vóór de oorlog richtte zij in Rotterdam de Unie van Vrouwelijke Vrijwilligers op en leidde als eerste presidente de drukke werkzaamheden in de oorlogsdagen en na het bombardement van Rotterdam. Ze is lid geweest van het hoofdbestuur van het Nederlandse Roode Kruis, van de School voor Taal en Letterkunde in Den Haag, van de Vereniging van Vrouwen met Academische Opleiding, van de Soroptimistclub en van talloze andere verenigingen op sociaal-cultureel gebied.

Langzamerhand moest zij zich terug trekken uit al deze activiteiten door een achteruitgaand gezichtsvermogen en na een inzinking, die haar in 1969 ziek uit Amerika deed terugkomen. Zij behield echter haar brede belangstelling. Tot kort voor haar dood kon men haar vol aandacht aantreffen op allerlei lezingen, cursussen en concerten.

Wie was deze actieve, veelzijdig begaafde vrouw?

Het is niet zo eenvoudig om in het kort haar persoonlijkheid te schetsen, omdat zij moeilijk te rubriceren is.

Zij hield van mensen, had veel goede vrienden en was zelf een goede en trouwe vriendin. Toch was zij niet gemakkelijk benaderbaar, eerder wat afwerend in het eerste contact. Ze hield niet van plichtplegingen en gelegenheidspraatjes. Ze kon met haar nadrukkelijke stem zonder omwegen haar mening geven. Ze was bijzonder snel in haar oordeel, wel eens te snel, maar ook direct bereid om voor redelijke argumenten te zwichten. Hoewel zij bijzonder veel waarde hechtte aan intellectuele ontwikkeling en kennis, was zij toch een gevoelsmens en kon, door emoties meegesleept, 'vrouwelijk' onlogisch zijn, gepaard aan 'manlijk' kordaat. Zij was door en door eerlijk en plichtsgetrouw; men kon absoluut op haar rekenen. Zij vocht voor de belangen van haar leerlingen en heeft menig- een door moeilijke omstandigheden heen geholpen. Ze was dapper, zoals ook in de oorlog gebleken is en beginselvast. Voor zichzelf eiste zij niets. Men heeft haar nooit horen klagen, ook niet in de moeilijke laatste jaren van kwijnende gezondheid en toenemende afhankelijkheid.

Zij was een vrouw van formaat en een pionier in de generatie, waarin het nog niet vanzelfsprekend was, dat de vrouw in de gelegenheid werd gesteld andere dan conventionele ontwikkeling op te doen en verantwoordelijke functies in de maatschappij te vervullen. Zij heeft zich bewust als doel gesteld te streven naar maatschappelijke gelijkstelling van man en vrouw naast haar cultureel-pedagogisch werk. De generatie van leerlingen, die door haar is opgevoed, zal haar niet licht vergeten. Haar vrienden gedenken haar met eerbied en dankbaarheid.

JAC. VAN ELSÄCKER, 1883-1972

DOOR A. VIRULY

Als ik aan (voor zijn vrienden: Koos) van Elsäcker denk, zie ik hem altijd het duidelijkst voor me, terwijl hij in de zomer van 1919 in de Zeeuwse zon op een duintop bij Westkapelle zit. Hij moet er toen bij zijn vader, de oud-bovenmeester van het dorp, gelogeed

hebben; elk jaar kwam hij in zijn onderwijzersvacantie uit Rotterdam naar zijn Walcheren terug. Ik kan het uitrekenen, maar ik vind het moeilijk te geloven, dat Koos toen al vijf en dertig geweest moet zijn. Want hij was onze *vriend*. Evenwel was Jan Campert, zoon van de dokter, toen toch pas zeventien en ik, het burgemeesterszootje, nauwelijks veertien.

Wij jongens hadden net de Litteratuur ontdekt: Kloos, Perk, van Eeden, Adama van Scheltema. Koos was eigenlijk meer voor Vondel, Boutens of Van de Woestijne, ook was hij een Expert. Want hij gaf na zijn opleiding aan de Kweekschool in Middelburg les in Rotterdam, hij speelde toneel, hij gaf in rok voordrachtsavonden van Dreischor tot Gouda. Maar hij paste zich bij ons aan. Tienmaal achtereen en vaker liet hij ons een gedicht van Adama van Scheltema voorlezen. Koos was een perfectionist. Ah, die goede, vormende middagen op die warme Walcherse top aan de glinsterende Schelde tussen duindoorn, geurende vlier en wuivende helm... 'Min de Stilte in Uw wezen, min de Stilte die bezielt... nee, Jan, even echt nadenken over wat je zegt, even wachten achter Stilte, en dan, alsof het je eigen inval was, zeg je: die *bezielt*...'. Hoe hoor ik de stem van die kameraadschappelijke raspedagoog thans, een goede halve eeuw later, ons jongens zulke regels nog voorzeggen.

En hoe is 'de Stilte, die *bezielt*' altijd essentieel in zijn leven gebleven! Voelbaar was die tussen zijn boeken aan de Bergweg 243, waar hij bij een dierbaar met hem oud wordend gezin zowat zestig jaren op kamers woonde: – Koos' stilte, die het bleef winnen ook in het elders zo luid wordende radio- en TV tijdperk. Tachtig jaar na de jeugd van die Westkappelse dorpsjongen was in die rumoerige Rotterdamse straat nog de stilte te proeven van Walcherse zomerochtenden, van Elckerlyc, van Lucifer of van Roland Holst. In die kamer leefde de aandacht van een, die levenslang naar het beste Nederlands uit negen eeuwen was blijven luisteren als naar de meeuwen en de Schelde op zijn negende jaar: in een natuurlijke, vanzelfsprekende saamhorigheid. Welke onderwijzer is ooit beter met Taal omgegaan, eerst op een armenschool in Rotterdam van 1904 tot 1914, daarna op een dure van de Schoolvereniging of ook, haast veertig jaren lang, op de Volksuniversiteit? Of op de honderden podia van zijn voordrachtsavonden?

Koos had een rijk en gevarieerd repertoire, van Mariken van

Nimwegen tot Nescio, van Boendaele tot Boutens en Bloem, van Vondel tot Van Vriesland. Nog in zijn laatste jaren kon hij glimlachend voor zijn vrienden teksten herhalen, waarmee hij op zijn dertigste zaaltjes mensen in Barendrecht of Den Briel bewogen had tot luisteren naar de Stilte die bezielt. Hoevelen horen thans, nu hij er niet meer is, zijn stem, zijn teksten of zijn raadgevingen nóg, wanneer zij zich bezinnen op goede voorbije uren in hun leven? Ik denk: zo goed als ik zijn stem van over een halve eeuw van zomers nog hoor, zo duidelijk zullen honderden andere luisteraars onder zijn latere leerlingen die horen naklinken. Gemakkelijk te raden viel dat, toen hij in 1962 in de stampvolle grote zaal van de Volksuniversiteit zijn afscheidsavond gaf. Rotterdammers leken die avond de trouwste, hartelijkste, warmste mensen van de wereld; wat dat betreft spraken hun aandacht en hun bloemen en daarna de handen en woorden in hun culturele VU welhaast nog overtuigender taal dan de luidste bijval van andersgerichte loyale stadgenoten in een overkokende Kuip. Heel duidelijk had Koos voor ieder in die zaal op een persoonlijke manier veel betekend, – of dat nu op een Walcherse duintop of in een Rotterdamse werkgroep of op een VU-cursus of in een plattelandszaaltje ergens in Nederland geweest was. Het werd daar een van de warmste, erkentelijkste kunstavonden, die me uit een leven van veel theatergebeurtenissen is bijgebleven: dat zegt misschien niet zo veel, maar een beroepsactrice van tienmaal meer ervaring, die met me mee was komen huldigen, zei hetzelfde. Koos had Bereikt. Zo was het.

In een werkpakje naar de cursus met de grote bedoeling van zijn leven: mensen zó goed te leren luisteren naar goede schrijvers, dat ze met hun eigen stem waarlijk goed werk zouden kunnen vertolken of zelfs herscheppen. In een rok met witte das naar een zaaltje ergens tussen de weilanden. Huiselijk, als saamhorig naar zijn middagen van sociale betekenis voor de gevangenen aan de Noord-singel. Vermomd met verzetspoëzie naar wel driehonderd clandestiene bijeenkomsten tijdens de Bezetting, als de zestigjarige bewogen uittrok om nog mee te helpen ‘...die tyrannie verdrijven, die mij mijn hert doorwondt...’. Een leven van gerichte kracht, van uitgebuite mogelijkheden. Een man met gezichtspunten, die hij levenslang trouw bleef, maar zulks met de ménselijkheid voorop gesteld: nog zie ik die overtuigde S.D.A.P.er in 1916, toen de burgemeestersvrouw van Westkappel op Koninginsverjaardag een

avondoptocht voor de dorpsjeugd georganiseerd had, voorop lopen zingen met een uitbundige Oranje lampion. Want 't plezier van de kinderen ging natuurlijk vóór.

J. J. van Elsäcker: een man om te onthouden. Een bezieler in de tuin van onze taal, die zelfs nog toen hij tachtig werd een niet-dichter kon inspireren tot het schrijven van een FEESTSONNET in de Nieuwe Rotterdamse Courant:

In 't land, dat tachtig jaar voor vrijheid streed,
viert heden een der zonen zijn bevrijding
van 't misverstand van jong-zijn. Blijde tijding
is dit voor elk, die zich verbonden weet

met Koos van Elsäcker; hij voelt verblijding
om hem, die zó lang voor de Muzen streed
en veel volbracht, Hun minste taak niet meed,
Hun Schoonheid bracht met humor én met wijding.

Koos, die zo lang gelee van verre kwam
om in de grote stad fortuin te zoeken,
hij vond het bij de mensen en de boeken.

En op driehonderd podia rezen doeken
tot glorie. Hoort der klokken Bim Bom Bam
van Westkapelle tot in Rotterdam.

DR. A. MANKES-ZERNIKE, 1887-1972

DOOR DR. R. BOEKE

Annie Zernike werd op 30 april 1887 te Amsterdam geboren. Zij was een dochter van het hoofd der school C. F. A. Zernike en A. Dieperink. Haar ouders bezaten beiden wiskundige akten. Vijf broers en zusters volgden op haar. Haar zuster Elisabeth Zernike, de letterkundige, kreeg in 1921 voor haar werk de Van der Hoogtprijs. Haar broer Frits Zernike zag zijn wetenschappelijke arbeid met goud bekroond en verwierf als hoogleraar in de natuurkunde te Groningen de Nobelprijs. Ook de theologe Annie Zernike baan-

de een weg op het terrein van haar toewijding: zij werd de eerste vrouwelijke predikant in Nederland.

Zij ontving haar godsdienstige vorming eerst in de Vrije Gemeente. Op 22-jarige leeftijd door dr. A. K. Kuiper gedoopt, werd zij in juni 1911 proponente bij de Doopsgezinde Broederschap te Amsterdam. Drie maanden nam zij waar voor de bibliothecaris van de Doopsgezinde Bibliotheek en gedurende een jaar catechiseerde zij in Utrecht. Haar eerste preek hield zij voor de kinderkerk van de Nederlandse Protestanten Bond aan de Voorburgwal in de hoofdstad. Twee gemeenten in het Noorden deden een beroep op haar, maar zij trok naar een andere plaats in Friesland ten oosten van Heerenveen: op 5 november 1911 werd zij tot predikant bevestigd te Bovenknijpe aan de Schoterlandse Compagnonsvaart. Haar intreetekst was: 2 Corinthiërs 1 vers 24.

In juni 1913 ontmoette zij daar de schilder Jan Mankes, met wie zij op 30 september 1915 in het huwelijk trad, dus in de tijd van de eerste wereldoorlog. Later zal zij in haar inleiding tot het gedenkboek voor haar man schrijven over de oorlogswinter van 1917: 'ik zal hem niet licht vergeten, toen we wegens kolennood meestal den heelen dag in 't atelier huisden, bij 'n Verkade-lichtje soupeerden, voordat we heel laag de petroleumlamp opstaken, toen ook voor ons het voedsel schaarser werd en Jan merkbaar verzwakken ging.' De 23ste april 1920 zou hij sterven en te Eerbeek begraven worden. Mevrouw Mankes bleef toen achter met haar zoon Beint, die genoemd was naar de vader van haar man.

Op 1 oktober 1915 had zij haar ambtsbediening in verband met haar huwelijk neergelegd. Na het heengaan van haar man vatte zij die weer op. Enige tijd nam zij het gemeentewerk waar in Almelo. Weldra werd er echter weer een beroep op haar gedaan: uit Rotterdam, waar zij de langste tijd van haar leven zou doorbrengen. Rotterdam-Zuid begon zich in die tijd uit te breiden. Tuindorp Vreewijk werd gebouwd, met zijn eigen karakter. Dit stadsdeel was nog niet gemakkelijk bereikbaar. Om de veertig minuten vertrok daarheen een autobus van het Stieltjesplein. In Vreewijk vestigden zich allerlei mensen, die open stonden voor nieuwe mogelijkheden van beleving in geloof en cultuur. Men zocht moderne doordenking en vrije vormgeving van het christendom. Aan de Rechtermaas werkte al sinds 1890 een afdeling van de Nederlandse Protestanten Bond voor dienstverlening in geestverwante kring en

onder mensen die het in de traditionele kerken niet konden vinden. Verschillende godsdienstige groepen sloegen de handen ineen: de Doopsgezinden, Remonstranten, vrijzinnige Hervormden en dito Lutheranen vormden met de V.C.J.C. een 'Federatie voor vrijzinnige Religie Linker-Maasoever'. Deze bouwde aan de Jagerslaan een gezamenlijke kerkruimte, waaraan op voorstel van ds. S. H. N. Gorter de naam werd gegeven: 'Het Nieuwe Verbond'. Al eerder verzamelde de geloofsgemeenschap, die daar samenkam, zich in het Zuider Volkshuis en in het 'Jagershuis'. Van deze 'Vrije Gemeente' werd, op initiatief van dr. C. Hooykaas, dr. Mankes-Zernike in 1921 de voorgangster. Zij heeft er een sterk stempel op gezet door haar krachtige persoonlijkheid en besliste overtuiging. Met haar markante, hoge stem kon zij anderen bezielend aanvuren.

Voordien was zij in Amsterdam gepromoveerd bij professor Groenewegen op een dissertatie over 'Historisch-materialistische en sociaal-democratische ethiek' (1918). Hierin deed zij een poging met de ethische grondbeginselen van haar leermeester en vriend professor De Bussy de marxistische moraalgeschriften van Kautsky, Herman Gorter, Woltmann e.a. te kritiseren. Niet alleen gewetensvragen hielden haar echter bezig; ook voor de kunst had zij grote voorliefde. Zo voelde zij als jonge vrouw zich aangetrokken door Héléne Swarth, van wie zij onder het beslag kwam. Deze maakte haar later op Rainer Maria Rilke opmerkzaam. In Rotterdam hield dr. Mankes lezingen over Rilke voor de Volksuniversiteit en in de Kunstkring. Zij schreef over hem en vertaalde verscheidene van zijn gedichten. De innerlijke bewogenheid en gloed in het gevoel, door strenge vorm beheerst, trokken haar aan.

Zo zorgde zij dat in het kerkgebouw aan de Jagerslaan gebrandschilderde vensters werden aangebracht van de Rotterdamse kunstenaar A. Derkzen van Angeren, die aan de Groenezoom een tijdlang haar buurman was. Ook ging zij met gemeenteleden schilderijen zien in 'Boymans' en andere musea, liet zij leken spelen door hen opvoeren (b.v. 'Thomas More' van Henriette Roland Holst en 'Nathan der Weise' van Lessing) en richtte zij een zangkoor op.

In de tweede wereldoorlog kwamen velen naar haar luisteren, om nieuwe veerkracht op te doen. In 1940 leek het bombardement op Rotterdam-Rechtermaas haar eerst een gebeuren op enige afstand. Maar de volgende dag stond zij in 'Het Nieuwe Verbond',

dat tijdelijk als lazaret was ingericht, een aantal mensen bij die in Zuid hun toevlucht waren komen zoeken, vooral van het Noorder-eiland.

In 1946 herdacht dr. Mankes het feit, dat zij 25 jaar voorgangster aan de Linkermaas was. In 1948 nam zij afscheid van de kring van geestverwanten, die intussen van een veertigtal tot ca. vijfhonderd leden was aangegroeid.

Na haar emeritaat functioneerde zij korte tijd in een protestants herstellingsoord te Amden aan de Walensee in Zwitserland. Terug in Rotterdam waren haar nog vele jaren vergund, waarin zij studeerde en vrienden ontving. Soms gaf zij een lezing en menig artikel van haar hand verscheen in de plaatselijke pers, of in een periodiek. Ook gaf zij bijbelverklaringen voor de Vereniging van Vrouwen met Academische Opleiding.

In haar beschouwingen over het nieuwe testament dankte zij veel aan professor G. A. van den Bergh van Eysinga, die zij in 1921 bij een van zijn voordrachten in de Volksuniversiteit had leren kennen. Hij was een bekwaam vertegenwoordiger van de zogenaamde 'radicale school'. Deze stelde, dat 'in het middelpunt van het evangelie niet een vergoddelijkte mens, maar een vermenselijkte God staat, die evenmin als welke andere God ook, tot de categorie der geschiedenis behoort'. Zelf werd zij een vurig voorvechtster van deze visie op de Christusfiguur. Toch betekende dit niet, dat zij daarom een minder reële voorstelling van Hem wenste. In een kritiek op het werk van R. N. Roland Holst, met wie zij bevriend was, schreef zij immers als bezwaar tegen diens 'Evangelistenraam' in de Utrechtse Dom: '... van het lege kruis waar nochtans bloeddruppelen langs vallen, niet uit de gewonde slapen van Christus, maar uit de gestyleerde doornenkroon, die evenals het woord INRI een leeg attribuut is geworden, daar de lijdende veroordeelde zelf afwezig is'.

Ook ging dr. Mankes nog menigmaal een predikbeurt in de omtrek vervullen. Het preken vond zij het hart van het ambt dat zij bekleedde. Aanvankelijk werkte zij aan zo'n verkondiging een halve week. Op raad van haar man ging zij al spoedig de vrije prediking beoefenen. Voor het oproepen van de juiste associaties daarbij achtte zij 'een zekere soepelheid van geest, een snelwerkende verbeelding' nodig. De poëtische, vrome verbeelding immers, geloofde zij, vermag de mens eerst tot de Eeuwige te verheffen. Daarom las

44. *Dr. J. J. van Dullemen.*

45. *Jac. van Elsäcker.*

46. Dr. A. Mankes-Zernike.

47. A. A. F. B. Tordoir.

zij ook graag gedichten. Met name ging het werk van Guido Gezelle meer voor haar betekenen. Ook het boek over 'De mensch en zijn godsdienst', dat zij eerder schreef, bevatte nogal wat hymnen.

Het laatste werk dat zij publiceerde, was een vertaling van een Italiaanse kunstgeschiedenis: 'Tot een beter begrip van de schilderkunst' door Lionello Venturi. Italië had zij in 1954 leren kennen bij een bezoek aan Florence, waarbij zij in het klooster van Santa Maria Riparatrice logeerde.

Toen zij boven de tachtig geworden was moest zij haar woning aan de Weimansweg 37 verlaten. Na een verblijf in het gezin van haar zoon – zij had twee kleinkinderen – vond zij nog enkele jaren verzorging in 'de Lichtenberg' te Amersfoort.

Op 6 maart 1972 is Annie Mankes-Zernike overleden. Zij is te Eerbeek naast haar man begraven. Schrijver dezes memoreerde o.a. hoe zij tot het laatst voor een moderne theologie op de bres had gestaan. Ook werd een fragment gelezen uit een eigen geschrift, waarin pennevruchten van haar door de loop der jaren verzameld waren. Maar niet alleen uit wat zij te boek stelde, blijkt haar zelfbewuste geest. Wie haar gekend hebben bewaren aan haar de herinnering aan een strijdbare vrouw, die de eerste is geweest van een stoet van honderden vrouwelijke predikanten die in deze eeuw in de dienst aan gemeenten zijn voorgegaan.

Boeken van A. Mankes-Zernike: Opvoedingsproblemen; Jan Mankes (met R. N. Roland Holst, Utrecht 1923); Rainer Maria Rilke, een benadering (Rotterdam 1925); De mensch en zijn godsdienst (Naarden z.j.); Reflexen (Rotterdam 1948); Een vrouw in het wondere ambt (Amsterdam 1956); Tot een beter begrip van de schilderkunst. Van Giotto tot Chagall. 1300-1950 (vertaling uit het Italiaans van L. Venturi, Den Haag 1962).

A. A. F. B. TORDOIR, 1879-1972

DOOR CH. A. COCHERET

De naam wijst op een Franse afkomst van het geslacht en al heeft 'Guus' Tordoir heel zijn lange leven in Rotterdam doorgebracht, zijn gemakkelijke welsprekendheid en zijn bruisende

enthousiasme voor wat hem ter harte ging herinnerden toch aan een zekere Franse geestesgesteldheid. Bovendien bracht zijn beroep hem, als lid van de wijnfirma De Groot en Bonke, geregeld in Frankrijk. Hij leerde gedurende talloze lezingen de Rotterdamers met welke eerbiedige zorgen de wijn moest worden behandeld en gedronken. Hij was de vakkundige pleitbezorger van vooral de 'mooie' Franse crûs.

Maar een bepaald populaire figuur werd hij in sportkringen. Hij was in zijn vrije tijd een ook alweer vurig sportsman en diende allereerst de zwemsport waarin hij als polozwemmer een hoge top bereikte. Later onderscheidde hij zich als trainer en coach van de 'Sportvereniging Hillegersberg' die over het 'Zwarte Plasje' beschikte. Voor die vereniging heeft hij letterlijk alles gedaan. Zelfs de naam 'Zwarte Plasje' heeft hij uitgedacht en die is nu officieel aangenomen.

Hij veredelde de zwemkunst toen hij in Utrecht een gracht overstak met een pontje dat omsloeg. Toen hij nat op de kant stond en men hem een jas wilde omgooien, zei hij: 'Ik zie daar nog een man in het water liggen die het moeilijk heeft. Die zal ik nog even gaan halen'. Hij heeft die man 'even' het leven gered en er nooit één woord over gesproken. Want zó was Guus.

Behalve als wijnhandelaar, zwemmer en feestredenaar had Tor-doir nog een vierde facet: hij schreef een zeer vlot Nederlands. En toen legde ook de journalistiek beslag op hem. Hij was van de sportredacteur A. H. M. Meerum Terwogt van de Nieuwe Rotterdamse Courant de deskundige voor alles wat het zwemmen betrof en het is niet overdreven te zeggen dat zijn journalistieke werkzaamheid op zwemgebied gedurende Olympische Spelen een professioneel niveau bereikte. Gelijktijdig schreef hij in het blad 'De Wijn', onder het pseudoniem 'Oncle Gustave', allersmakelijkste artikelen over het goede glas wijn aan tafel. En als ook alweer voortreffelijk schaatser zong hij 's winters in de N.R.C. de lof van Thialf en propageerde hij de tochten over onze binnenwateren.

Het voetbal had eveneens, zestig jaar lang, zijn grote belangstelling, in het bijzonder dat van de R.V. en A.V. Sparta. Zonder zelf actief voetballer te zijn geweest behoorde hij gedurende korte tijd tot het bestuur van die vereniging. Tientallen jaren lang schreef hij ook in het clubblad van Sparta beschouwingen over de voetbal-sport die meermalen in de grote Rotterdamse pers werden geciteerd.

Alles wat hij ondernam deed hij goed en met geestdrift. Aan de feestdis van de sportbroeders is er ademloos naar zijn aanstekelijk enthousiasme geluisterd. Daarin was hij een Rotterdammer met een Franse virtuositeit. Voor talloze jongeren en voor de meer bezadigde bestuurders van verenigingen was hij een geziene en geliefde figuur. Zo was hij de nuttige kampioen van een gezonde vrijetijdsbesteding reeds in de dagen toen algemeen gold: 'Sport is geen bestuurszaak'.

Nooit heeft iemand deze man één onbetamelijk woord horen uiten. Hij stond correct, verstandig en vriendelijk tegenover het leven. Maar dat leven heeft hem de bitterste beproevingen niet bespaard. Gesterkt door zijn geloof heeft hij alles alleen gedragen. Maar zijn vrienden en vriendinnen bleef hij verrijken met wat hem moreel en materieel was geschonken.

De Nederlandse regering erkende zijn verdiensten door hem te benoemen tot ridder in de orde van Oranje-Nassau en de Franse regering schonk hem het commandeurskruis in de 'Orde du Mérite Agricole'.